

MEZIGENERAČNÍ TRANSFER MAJETKU V PROTOINDUSTRIÁLNÍ OBLASTI SEVEROVÝCHODNÍCH ČECH V 18. A PRVNÍ POLOVINĚ 19. STOLETÍ

Šárka NEKVAPIL JIRÁSKOVÁ

Od počátku 18. století stále více hospodářů spojovalo osud celé rodiny se vznikem rodového majetku a rodové kontinuity.¹⁾ Jejím základem se stalo vytvoření co možná nejrozsáhlejší majetkové držby, kterou by bylo možné předávat z pokolení na pokolení. Tomu nahrávala i snaha vrchnosti, potažmo státu, stabilizovat hospodářskou situaci na panstvích a podporovat kontinuitu v držbě poddanských usedlostí. Zájem státu nejen o sjednocení dědického práva a jeho praxe, ale i o dohled nad majetkovými záležitostmi mezi vrchností a poddanými, pak tento stav podporoval.

Předávání majetku v rámci nejužší rodiny a udržení rodové majetkové kontinuity se během 18. století stalo zásadním fenoménem, od konce 80. let bylo navíc podpořeno změnou pravidel dědické posloupnosti.²⁾ Ta s sebou přinesla omezení prozatímního hospodaření a větší šanci oprávněného dědice převzít usedlost přímo od svého otce. Privilegování jednoho možného nástupce však mohlo v rodinném soužití znamenat určité napětí mezi hospodářem, dědicem a ostatními dětmi na straně jedné a zvýšenou závislost a povinnost na straně druhé. Určení jednoho dítěte za dědice hospodářství znamenalo zvýhodnění, o které se dotyčný pokračovatel rodové kontinuity nijak nezasloužil. Jeho postavení vyplynulo z pořadí, ve kterém se narodil, bylo tedy v podstatě dáno ještě před jeho příchodem na svět.

1) Nejnověji viz Josef GRULICH – Markéta SKOŘEPOVÁ, *Rodinná kontinuita a venkovské hospodářství. Držba poddanských usedlostí v 17. až 19. století jako historiografický problém*, Český časopis historický 113, 2015, č. 1, s. 50–75.

2) Blíže k právním úpravám viz Josef KALOUSEK (ed.), *Řády selské a instrukce hospodářské 1350–1626*, Archiv český 23–25, Praha 1906–1910, s. 158–159, 168–173, 307–309, 426–427.

Stanovení nejmladšího syna jako dědice usedlosti s sebou neslo mnohá rizika. Tím největším bylo bezesporu úmrtí hospodáře v době, kdy syn ještě nedosáhl věku, kdy mohl usedlost prakticky převzít. To otevíralo cestu tzv. prozatímním hospodářům, kteří se fakticky nestali majiteli usedlosti, ale měli na ní hospodařit do doby, než ji bude moci oficiální dědic přebírat. V tomto období se dočasným hospodářem nejčastěji stával nový manžel vdovy. To v případě, že žena porodila dalšího syna, mohlo vést k rodinným konfliktům. Situace, kdy se hospodář plně staral o nemovitost i více než deset let, není výjimkou, proto její předání nevlastnímu dítěti a opuštění budovaného zázemí jistě nebylo jednoduchou záležitostí.³⁾

Po roce 1787, tedy po změně praxe dědické posloupnosti, kdy se nově majitelem usedlosti stal nejstarší syn, se však situace výrazně změnila. Akceptace nového uspořádání samozřejmě neproběhla ihned a konec 18. století můžeme považovat za určitou přechodovou fázi mezi jednotlivými systémy. Venkovské prostředí obecně bylo velmi konzervativní a zásahy do ustálených pořádků a tradic byly často odmítány a případné změny zaváděny se značným zpožděním.

Dědictví nejstaršího syna znamenalo výraznou proměnu v rodinném soužití. Budoucí majitel usedlosti byl jasně znám ihned po narození a mohl být k této roli dlouhodobě připravován (pokud se samozřejmě hospodář nerozhodl jinak a neurčil dědice na základě poslední vůle).⁴⁾ Všichni jeho sourozenci byli již od dětství srozuměni se svou situací a ve většině rodin nebylo pochyb o tom, kdo se stane novým hospodářem. Ten žil zpravidla až do samotného předání na otcově usedlosti a plně se věnoval jejímu chodu. Nicméně vzhledem k tehdejší vysoké úmrtnosti se po celé sledované období dědicem usedlosti mohlo stát v podstatě kterékoliv dítě.

Na nejstaršího syna jako dědice rodinného majetku však bylo rovněž nahlíženo jako na osobu, která by měla maximálně vypomoci otci, neboť jednou se vše stane jeho majetkem. Proto na něj byla mnohdy kladena mnohem větší zátěž než na ostatní sourozence. To ostatně vede některé

3) K soužití dětí s otčímem viz Markéta SKOŘEPOVÁ, *Ovdovění a osiřelí ve venkovské společnosti. Panství Nový Rychnov (1785–1855)*, České Budějovice 2016, s. 158–167.

4) K otázce testamentární praxe na venkově více viz Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Poslední pořízení v lidovém právním vědomí*, in: Obyčejové právo. Sborník příspěvků z konference karpátologické komise pro lidové obyčejové MKKK, Praha 2002, s. 88–106; Alice VELKOVÁ, „*Kdyby mi pánpůh z tohoto světa povolati ráčil*“. *Význam právních pořízení ve venkovské rodině v první polovině 19. století*, in: 19. století v nás: modely, instituce a reprezentace, které přetrvávaly, Praha 2008, s. 504–531.

badatele k domněnce, že mnozí faktičtí dědici měli horší pozici než jejich sourozenci, kteří si do jisté míry mohli zvolit svou budoucnost a nebyli tak dlouho podřízeni otcově autoritě.⁵⁾

Dědic usedlosti, který měl jako jediný zajištěné podmínky k živobytí a založení rodiny, se pak navíc stával do značné míry zodpovědný za své sourozence a rodiče, resp. za finanční zázemí využitelné pro založení samostatné existence sourozenců a zajištění výměnku pro rodiče.⁶⁾ Byl jakousi záchrannou sítí, neboť v případě úmrtí rodičů se starší sourozenci ujímali jejich role (to bylo aktuální hlavně po změně dědického práva).⁷⁾

Určení jednoho dědice s sebou přineslo nejen nerovnost sourozenců v otázce přístupu k majetku, ale také k dostupnosti manželství. Dědic usedlosti, který přebíral sociální postavení otce, uzavíral sňatek krátce před nebo krátce po nástupu na usedlost. Obzvlášť u sedláků probíhal výběr partnerky ze stejné sociální vrstvy. Sourozenci dědice pak měli v podstatě dvě možnosti. Buď mohli uzavřít sňatek ve shodném věku jako jejich bratr, avšak s rizikem změny, nebo počkat na vyplacení podílu a našetření finanční základny na založení vlastní existence, která by umožňovala setrvání nebo minimální posun v sociální kategorii.

Otázka mezigeneračního transferu v protoindustriálních oblastech není v českém prostředí doposud dostatečně probádána. V rámci našeho výzkumu jsme se soustředili především na základní otázku převodu usedlostí mezi rodiči a dětmi, tedy jakým způsobem byli dědici vybíráni a v jakém

5) Christine FERTIG, *Hofübergabe im Westfalen des 19. Jahrhunderts: Wendepunkt des bäuerlichen Familiencyklus?*, in: Christopher Duhamelle – Jürgen Schlumbohm (edd.), *Eheschließungen im Europa des 18. und 19. Jahrhunderts. Muster und Strategien*, Göttingen 2003, s. 65–92, zde s. 83.

6) K problematice generačního soužití a stanovení výměnku výběrově viz Markus CERMAN – Dana ŠTEFANOVA, *Lebensunterhalt und Erwerb im Alter in ländlichen Gesellschaften der frühen Neuzeit*, in: Marie Koldinská – Alice Velková (edd.), *Historik zapomenutých dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. Eduardu Maurovi*, Praha 2003, s. 83–101; Alice KLÁSTERSKÁ, *Forma sociálního zabezpečení na vesnici v 18. a 1. polovině 19. století (Výměnek v pozemkových knihách vesnice Lhůty u Štáhlav)*, *Historická demografie* 21, 1997, s. 93–131; Hermann ZEITLHOFER, *Arbeit und Alter in ländlichen Gesellschaften der Frühen Neuzeit. Die Erwerbstätigkeit im Alter zwischen eigenem Besitz und den Zwängen einer „Ökonomie des Auskommens“*, *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte*, 2008, s. 43–64, zde s. 31–54; nejnověji k této problematice TÝŽ, *Besitzwechsel und sozialer Wandel. Lebensläufe und sozioökonomische Entwicklungen im südlichen Böhmerwald 1640–1840*, Wien–Köln–Weimar 2014, s. 289–307.

7) Michael MITTERAUER, *Sozialgeschichte der Jugend*, Frankfurt am Main 1986, s. 104–106.

věku se oba aktéři transferu nacházeli. Stranou pozornosti pak nezůstalo ani samotné načasování nejdůležitějších životních událostí, jako bylo uzavření sňatku a reálné převzetí rodového majetku.

To vše jsme se pokusili zrekonstruovat pro obyvatele vsi Stružinec. Ta se nachází necelé tři kilometry severozápadním směrem od města Lomnice nad Popelkou a po celé sledované období byla součástí stejnojmenného panství. Obyvatelstvo zde bylo jazykově české a většinou katolického vyznání. Obec, stejně jako většina panství Lomnice, se nachází v podhorské oblasti. Nadmořská výška vsí patřících k dominiu se pohybovala kolem 400 m n. m., přičemž samotné centrum, město Lomnice, leží v nadmořské výšce 478 m n. m. Zdejší klima patří mezi relativně „drsné“, což se v minulosti odrazilo v možnostech obživy. Nadmořská výška a hornatější terén snižovaly možnosti zemědělské výroby, resp. výnosů z pěstování vybraných plodin.⁸⁾ Vzhledem k tomu vyhledávali lidé doplňkový zdroj obživy, kterým se většinou stávala domácí řemeslná výroba.

Obyvatele Stružince můžeme pro období počátku 18. století zařadit především mezi sedláky a chalupníky vlastníci dostatek půdy, která by uživila jejich rodinu a domácnost. Teprve v průběhu 18. století se zde začala vytvářet domkářská vrstva, jejíž představitelé vlastnili domek, příp. k němu přináležející zahradu. První polovina 19. století pak přinesla posun v sociální struktuře vsi – nejpočetnější vrstvou se stali právě domkáři, kteří zde vlastnili přes polovinu nemovitostí.⁹⁾ Většina z nich se živila tkalcovstvím, tedy řemeslem, které bylo od konce 18. století podporováno i majiteli panství. Tkalci ale samozřejmě nebyli jedinými řemeslníky ve vsi, v první polovině 19. století zde nalezneme tesaře, truhláře, zedníky, koláře, bednáře, kováře, přadláky, ševce či krejčí.

8) Zatímco v úrodných oblastech Polabí získávali zemědělci z osetí půdy 5,5–6násobek výsevku, v případě území lomnického panství se jednalo pouze o 2,5–3,5násobek. Bonita půdy přímo ve Stružinci byla ohodnocena na 7 – hospodáři zde z polí sklídili okolo trojnásobku výsevku. Více viz Aleš CHALUPA (ed.), *Tereziánský katastr český*, Sv. 1, Rustikál (kraje A–CH), Praha 1964, s. 13.

9) Ve sledované lokalitě Stružinec hospodařilo v roce 1654 dle informací z berní ruly 15 sedláků (z toho 3 grunty byly nově osazené) a 7 zahradníků. Dalších 10 stavení bylo zničených, opuštěn byl rovněž panský ovčín. V polovině 18. století pak na základě tereziánského katastru bylo evidováno 13 selských gruntů, 13 chalupnických usedlostí, 8 domkářů a 12 stavení, která byla naprosto bez půdy. Dochované soupisy duší nám pak poskytují informace o situaci ve Stružinici v roce 1803 a 1833. Na počátku 19. století se zde nacházelo 27 selských gruntů (31 %), 36 chalupnických usedlostí (41,4 %) a 24 domkářských stavení (27,6 %). O třicet let později pak podíl selských usedlostí klesl o 5 % a chalupnických dokonce o 27 %. Naopak podíl domkářských stavení vzrostl o 32 %.

Progressivní nárůst obyvatel žijících se řemeslem jakožto doplňkovým zdrojem obživy a rozšíření domkářské vrstvy během první poloviny 19. století plně odpovídá pojetí Emanuela Janouška, podle kterého se čistě zemědělské obce stávaly obcemi zemědělsko-domkářskými.¹⁰⁾ Velmi malé zastoupení čeledi a osob žijících v podruží¹¹⁾ pak odpovídá protoindustriálnímu typu hospodářství s rozvinutým domácími řemeslem, na jehož výkonu se podíleli všichni členové domácnosti. Vzhledem k tomu nebylo až na případy velkých selských gruntů potřeba další pracovní síly zajišťující chod hospodářství.

Prezentovaný výzkum vychází z rozsáhlé databáze o obyvatelích Stružince, která vznikla na základě rekonstrukce rodin vytvořené z církevních matrik farnosti Lomnice nad Popelkou a pozemkových knih stejnojmenného panství. Základním odrazovým můstkem se při její tvorbě staly sňatky uzavřené v letech 1700–1849, k nimž byly postupně doplňovány všechny zásadní životní události každého zúčastněného jedince.¹²⁾ Za účelem vytvoření této databáze bylo excerpováno a zpracováno více než 46 matričních knih a indexů reflektujících léta 1668–1899, které jsou uloženy ve Sbírce matrik východočeského kraje v SOA Zámorsk,¹³⁾ a poté záznamů o pozemkové

10) Emanuel JANOUŠEK, *Několik demografických dat z české vesnice na počátku 19. století*, Historická demografie 2, 1968, s. 67–71.

11) V roce 1803 eviduje status animarum pouze 7 osob (1,4 % obyvatel vsí) sloužících u cizích hospodářů. Podruzi s rodinami pak tvořili 2,5 % obyvatel.

12) K populačnímu trendu v dané oblasti více viz Šárka NEKVAPIL JIRÁSKOVÁ, *Protoindustrializace a možnosti studia populačního vývoje v oblasti severovýchodních Čech*, Český časopis historický 113, 2015, č. 1, s. 27–49.

13) Matriční knihy evidující obyvatele vsí Stružinec viz Státní oblastní archiv v Zámorsku (dále SOA), Sbírka matrik Východočeského kraje, Farní úřad (dále FÚ) Lomnice nad Popelkou, sign. 4974 (matrika NOZ 1668–1690), 4975 (NOZ 1690–1710), 4976 (NOZ 1679–1741), 4977 (N 1741–1784), 4980 (N 1784–1796), 4983 (N 1797–1817), 4985 (N 1818–1832), 4988 (N 1833–1854), 5698 (N 1855–1871), 5700 (1872–1890), 6821 (N 1891–1912), 4978 (OZ 1741–1784), 4992 (O 1784–1796), 4995 (O 1797–1842), 4997 (O 1842–1871), 4979 (Z 1772–1784), 4998 (Z 1784–1796), 5001 (Z 1797–1833), 5003 (Z 1834–1869), 6823 (Z 1870–1911); matriční knihy zaznamenávající životní události obyvatel sousedních vsí viz SOA v Zámorsku, Sbírka matrik Východočeského kraje, FÚ Lomnice nad Popelkou, sign. 5004 (NOZ 1784–1787), 4981 (N 1784–1796), 4982 (N 1797–1817), 4984 (N 1818–1832), 4986 (N 1833–1854), 4987 (N 1833–1854), 4989 (N 1833–1854), 4990 (N 1833–1854), 4991 (N 1833–1854), 5697 (N 1855–1871), 5699 (N 1872–1890), 6820 (N 1891–1912), 4993 (O 1784–1796), 4994 (O 1797–1842), 4996 (O 1842–1871), 5005 (Z 1772–1784), 4999 (Z 1784–1796), 5000 (Z 1797–1833), 5002 (Z 1834–1869), 6822 (Z 1870–1911), indexy matričních knih viz SOA v Zámorsku, Sbírka matrik Východočeského kraje, FÚ Lomnice nad Popelkou,

držbě, které byly analyzovány na základě výzkumu 11 pozemkových knih z let 1580–1855, uložených ve fondu VS Lomnice nad Popelkou v SOA Litoměřice, pobočka Děčín.¹⁴⁾ Doplnkově pak byly využívány dochované status animarum pro léta 1803 a 1833, soupis poddaných z 2. poloviny 18. století a katastry.¹⁵⁾

Vzhledem k rekonstrukci rodin, kterou jsme prováděli pro léta 1700–1849 jsme byli schopni odhalit většinu příbuzenských vazeb, ať už mezi nejbližšími, či vzdálenějšími členy rodu.¹⁶⁾ Výzkum majetkových převodů založený

sign. 4974 (index N 1668–1784), 4974B (index O 1668–1784), 4974C (index Z 1668–1784), 5006 (index NOZ 1668–1796), 5007 (index NOZ 1797–1842), 5701 (index N 1855–1871). Současně s originální matriční evidencí byla využita práce A. Máky, která rekonstruovala rodiny žijící ve Stružinci, více viz Antonín B. MÁKA, *Matrika obce Stružinec*, Polná 1901.

14) SOA Litoměřice, Velkostatek (dále Vs) Lomnice nad Popelkou, inv. č. 60, sign. 3105 (Pozemková kniha /dále PK/ Stružinec, Pohofí, Slaná, Skuhrov; 1580–1630); inv. č. 63, sign. 3111 (PK Stará Lomnice, Stružinec, Pohofí, Sutice, Nedvězí, Slaná, Tuháň, Rváčov, Skuhrov, Černá; 1637–1722); inv. č. 66, sign. 3114 (PK Předměstí, Stará Lomnice, Rudolfovice, Stružinec, Dolní Lomnice; 1689–1781); inv. č. 68, sign. 4 (PK Dolní a Stará Lomnice, Stružinec, Pohofí, Želechy; 1745–1855); inv. č. 70, sign. 6 (PK Celé panství; 1829–1882), inv. č. 71, sign. 9 (PK Celé panství; 1829–1882); inv. č. 72, sign. 8 (PK Celé panství, 1835–1879); inv. č. 73, sign. 10 (PK Celé panství 1837–1874); inv. č. 74, sign. 3123 (PK Celé panství, 1780–1871); inv. č. 75, sign. 7 (PK Celé panství, 1829–1879); inv. č. 76, sign. 3117 (PK Výtah z pozemkových knih Stará Lomnice a Stružinec; 1661–1732).

15) SOKA Semily, Fond FÚ Lomnice nad Popelkou, inv. č. 12, kart. 12 (Liber status animarum parochiae lomnicensis pro anno domini 1803); inv. č. 13, kart. 13 (Popis všeho lidu v kolátorství lomnickém v roce 1833); SOA Litoměřice, Vs Lomnice nad Popelkou, inv. č. 4, kart. č. 1 (Soupis poddaných, 1. pol. 18. století).

16) K samotné metodě rekonstrukce rodin více viz Louis HENRY, *Anciennes familles genevoises. Étude démographique XVIe–XXe siècle*, Paris 1956; Louis HENRY – Michel FLEURY, *Des registres paroissiaux à l'histoire de la population. Manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien*, Paris 1956; TÍŽ, *Nouveau manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien*, Paris 1965; Louis HENRY, *Manuel de démographie historique*, Geneve–Paris 1967; TÝŽ, *Techniques d'analyse en démographie historique*, Paris 1980. Českému badateli pak tuto metodu představil E. Maur, viz Eduard MAUR, *Na okraj francouzských metod historickodemografického bádání*, Historická demografie 2, 1968, s. 72–83; dále Pavla HORSKA, *Metody současné historické demografie pro analýzu archivních pramenů*, Archivní časopis 26, 1976, č. 3, s. 140–148; Eduard MAUR, *Metoda rekonstrukce rodin v historické demografii*, Demografie 24, 1982, s. 101–102; Eliška ČAŇOVÁ, *Rekonstrukce rodin (příspěvek k metodice historickodemografického výzkumu)*, Archivní časopis 33, 1983, s. 17–23; nejnověji na možnosti využívání počítačových programů

Tab. 1: Počet domů a obyvatel ve vsi Stružinec v letech 1600–1900

Rok ^{a)}	Počet domů	Počet obyvatel
1600	28	–
1652	–	56
1654	22	–
1667	28	–
1757	42	–
1790	78	–
1803	87	509
1833	106	550
1835	112	588
1843	126	848
1869	137	783
1880	137	757
1890	131	768
1900	135	777

a) Léta 1600, 1652 a 1667 uvádí A. Máka ve své kronice bez citování zdroje. Více viz SOKA Semily, Archiv obce Stružinec, inv. č. 4, kn. 2 (Kronika obce Stružince, A. B. Máka, 1925), s. 153; rok 1654 viz Iva ČADKOVÁ – Magda ZAHRADNÍKOVÁ (edd.), *Berní rula*, Svazek 14, Kraj Hradecký III, Praha 2009, s. 270–271; 1757 viz A. CHALUPA (ed.), *Tereziánský katastr*, s. 172–173; 1790 viz Jaroslav SCHALLER, *Topographie des Königreichs Böhmen*, Sechzehnter Theil, Bidschower Kreis, Praha–Videň 1790, s. 95–97; rok 1803 viz SOKA Semily, Fond FÚ Lomnice nad Popelkou, inv. č. 12, kart. 12 (Liber status animarum parochiae lomnicensis pro anno domini 1803); rok 1833 viz Tamtéž, inv. č. 13, kart. 13 (Popis všeho lidu v kolátorství lomnickém v roce 1833); 1835 viz Johann Gottfried SOMMER, *Das Königreich Böhmen*, Dritter Band, Bidschower Kreis, Praha 1835, s. 153–159; rok 1842 viz František PALACKÝ, *Popis království českého čili podrobné poznamenání všech dosavadních krajů, panství, statků, měst, městeček a vesnic, někdejších hradů a tvrzí, též samot a zpustlých osad mnohých v zemi české, s udáním jejich obyvatelstva dle popisu r. MDCCCXLIII vykonaného*, Praha 1848, s. 124; léta 1869–1900 viz Historický lexikon obcí České republiky 1869–2011, Český statistický úřad [online], dostupné z URL: https://www.czso.cz/csu/iii-pocet-obyvatel-a-domu-podle-kraju-okresu-obci-a-casti-obci-v-letech-1869-2011_2015, [cit. 1. 2. 2016].

pouze na studiu pozemkových knih, kdy mezi hlavní kritéria patří přijetí a uvedené postavení, není zcela šťastný. Výsledky výzkumů nezaložených na rekonstrukci rodin a majetkových transakcí týkajících se jednotlivých rodin a studia pouze pozemkových knih bez podrobného genealogického šetření proto nejsou zcela srovnatelné.¹⁷⁾ Ačkoliv rekonstrukce rodin a její propojení s pozemkovou držbou jsou možné jen pro menší správní či geografický celek, výsledky výzkumu jsou mnohem přesnější a dovolí nám odhalit jednotlivé vazby, které by bez náročné genealogické práce nebylo možné potvrdit.¹⁸⁾

Ve vybrané oblasti, která patřila k jazykově českému regionu, se dědictví po zemřelém otci rozdělovalo dle systému rovných dílů.¹⁹⁾ Po celé sledované období se převážně setkáváme s dodržováním dědické posloupnosti, a to i po změně dědického práva v roce 1787. S rokem 1787 jsme záměrně pracovali jako s časovým mezníkem, který je spojený s důležitými změnami právního prostředí v majetkových otázkách, abychom mohli zhodnotit obrat v dědické praxi, zda tato nová nařízení skutečně znamenala proměnu majetkových transakcí.

Převody usedlostí mezi rodiči a dětmi

Převody usedlostí v rámci rodiny tvořily převážnou část sledovaných transakcí ve vsi Stružinec v letech 1700–1849. Změna dědického práva a možnost určení dědice formou poslední vůle tento dosavadní stav upevnily. Volba nejstaršího syna jako dědice se v průběhu první poloviny 19. století stala v podstatě běžnou záležitostí – ačkoliv mohl odstupující hospodář určit jako nástupce kohokoli, ve většině případů upřednostnil právě nejstaršího syna. Převody mezi rodiči a dětmi tvořily 40–45 % všech majetkových transferů. Transakce mezi všemi příbuznými pak tvořily po celé sledované období přibližně 60 % převodů.

při vytváření rodinných listů a následně při rekonstruování rodin poukazují studie Barbora KUPROVÁ, *Využívání genealogických programů v historické demografii. Případová studie: Panství Škvorec na přelomu 18. a 19. století*, Historická demografie 38, 2014, č. 2, s. 157–177; Václav ČERNÝ, *Aktuální genealogické programy a jejich přínos pro historickou demografii (diskusní příspěvek)*, Historická demografie 39, 2015, č. 1, s. 105–122.

17) Dana ŠTEFANOVÁ, *Erbschaftspraxis, Besitztransfer und Handlungsspielräume von Untertanen in der Gutsheerrschaft. Die Herrschaft Frýdlant in Nordböhmen 1558–1750*, Wien–Stuttgart 2009.

18) V případě Stružince jsme pracovali s téměř 800 rodinnými listy a vycházeli z výzkumu více než 500 záznamů v pozemkových knihách.

19) K dědickým systémům více viz typologie in Vladimír PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*, Praha 1963.

Tab. 2: Četnost zápisů dle vztahu nastupujícího hospodáře k odstupujícímu v letech 1700–1849

Vztah nastupujícího k odstupujícímu hospodáři ^{a)}	Doba nástupu na usedlost			
	1700–1787		1788–1849	
	Počet	%	Počet	%
Syn	67	29,0	90	33,2
Syn a snacha	–	–	6	2,2
Zeť	19	8,2	12	4,4
Bratr	7	3,0	14	5,2
Švagr	3	1,3	5	1,8
Dcera ^{b)}	–	–	7	2,6
Dcera a zeť	–	–	1	0,4
Nevlastní syn	2	0,9	2	0,7
Nevlastní dcera	2	0,9	–	–
Manžel	1	0,4	1	0,4
Manželka		–	1	0,4
Vdova	21	9,1	3	1,1
Blízký příbuzný ^{c)}	1	0,4	5	1,8
Vzdálený příbuzný ^{d)}	33	14,3	36	13,3
Cizí kupec	66	28,6	80	29,5
Nelze určit	9	3,9	8	3,0
Celkem	231	100,0	271	100,0

- a) Do uvedených zápisů nejsou započítány zakoupené usedlosti od vrchnosti, nová výstavba a působení prozatímních hospodářů. V případě vdov se nejedná o počet skutečných zápisů, neboť jako následující hospodář byl zapsán muž. Nicméně tyto ženy prokazatelně minimálně několik měsíců na usedlosti hospodařily, ačkoliv nebyly v pozemkových knihách uvedeny jako majitelky či prozatímní hospodyně. Z tohoto důvodu je uvádíme i v této souvislosti. Počet reálných zápisů byl tedy za sledované období o 24 nižší.
- b) Ačkoliv jsme zaregistrovaly situace, kdy otec převedl majetek přímo na svou dceru, vzhledem k jejich nízkému počtu jsme těmto transakcím nevěnovali větší pozornost. Tyto případy by byly vhodné k podrobení samostatné kvalitativní analýze.
- c) Mezi blízké příbuzné zahrnujeme sestry, snachy, tchyně a otce.
- d) Mezi vzdálené příbuzné zahrnujeme o generaci vzdálenější osoby – děti sourozenců, vnoučata atd.

Změna dědického práva, kterou přinesl rok 1787, nemohla být akceptována dnem vyhlášení. Těžko si představit, že otec připravující svého nejmladšího syna na převzetí usedlosti ze dne na den změnil svůj postoj a dědicem stanovil syna nejstaršího. Navíc je nutné brát v potaz, že starší sourozenci mohli být z usedlosti již vybyti. Recepce nařízení trvala přibližně jednu generaci, tzn., že nejstaršího syna jako svého dědice začali primárně volit až hospodáři, kteří v době těchto změn zakládali rodinu.²⁰⁾

Výběr dědice

Na výběr dědice je možné nahlížet ze dvou úhlů – zda dosavadní majitel uskutečnil volbu svého nástupce za života (inter vivos), nebo zda získal dědic usedlost až po smrti původního držitele.²¹⁾ Poslední slovo při výběru nového hospodáře měla vrchnost, která mohla porušit zažité dědické právo. Stávalo se tak ovšem pouze ve výjimečných případech, ve kterých by zachování dědické posloupnosti mohlo vzhledem k věku hospodáře znamenat zhoršení situace na již tak zadlužené usedlosti. V drtivé většině případů se do majetkových záležitostí svých poddaných vrchnost nevměšovala.

Tab. 3: Struktura převodů dle doby převodu a typu usedlosti v letech 1700–1849 (v %)

Doba převodu	Sedláci		Chalupníci		Domkáři		Celkem	
	1700–1787	1788–1849	1700–1787	1788–1849	1700–1787	1788–1849	1700–1787	1788–1849
Otec předal usedlost za svého života	79,2	60,5	71,4	64,1	57,1	73,5	74,4	65,5
Dědic převzal usedlost po smrti otce	20,8	39,5	28,6	35,9	42,9	26,5	25,6	34,5

Obecně můžeme říci, že ve sledovaném období předával otec usedlost svým dětem za svého života v 74, resp. 65 % případů. Pokud se však podíváme na jednotlivé kategorie, vidíme značné rozdíly. Zatímco v případě sel-

20) Alice VELKOVÁ, *Krutá vrchnost, ubozí poddaní? Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*, Praha 2009, s. 190–191.

21) Za určitou přechodnou fází můžeme považovat označení dědice v poslední vůli, nicméně ze Stružince se poslední vůle ze sledovaného období v podstatě nedochovaly.

ských gruntů zvolily svého nástupce za života téměř čtyři pětiny hospodářů, po roce 1787 tomu tak bylo u tří pětin otců. Obdobný pokles, i když ne tak markantní, byl zaznamenán pro chalupnické usedlosti. V případě domkářských stavení však pozorujeme opačný trend. Do roku 1787 se během svého života rozhodlo předat majetek 57,1 % otců, v období následujícím pak necelé tři čtvrtiny. Zajímavé je, že tento trend je možné postihnout i před rokem 1787, kdy dědická praxe veleva předat majetek nejmladšímu synovi. I přesto se hospodáři rozhodli alespoň formálně předat majetek synovi a sami pak hospodařit do své libosti či do své smrti.

Naznačený stav se výrazně liší od situace na Štáhlavsku, kterou detailně rekonstruovala Alice Velková. Zde byly naopak dvě pětiny převodů v rámci nejbližší rodiny uskutečněny až po úmrtí hospodáře, přičemž k výrazné proměně převodů ve prospěch inter vivos došlo až ve druhé čtvrtině 19. století.

Tab. 4: Skladba dědiců dle doby převodu a typu usedlosti v letech 1700–1849 (v %)

Dědic	Doba odchodu otce z usedlosti							
	Sedláci		Chalupníci		Domkáři		Celkem	
	1700–1787	1788–1849	1700–1787	1788–1849	1700–1787	1788–1849	1700–1787	1788–1849
Jediný syn ^{a)}	35,4	18,6	25,7	15,4	14,3	2,9	30,7	12,9
Nejmladší syn	29,2	9,3	37,1	2,6	42,85	5,9	34,1	6,0
Druhý nejmladší syn	2,1	4,7	2,9	–	–	–	2,3	1,7
Nejstarší syn	2,1	46,5	2,9	41,0	14,3	47,1	2,3	44,8
Druhý nejstarší syn	–	7,0	–	15,4	–	5,9	–	9,5
Ostatní synové	–	2,3	–	5,1	–	5,9	–	4,3
Dcera	22,9	9,3	20,0	15,4	28,55	29,4	21,6	17,2
Neurčeno	8,3	2,3	11,4	5,1	–	2,9	9,1	3,5

a) Pořadí dětí bylo zkoumáno až v době převodu, vzhledem k vysoké kojenecké a dětské mortalitě se mohlo stát, že v okamžiku převodu usedlosti se jednalo o jediného žijícího syna.

Pokud se zaměříme na skladbu dědiců, můžeme zodpovědět otázku respektování dědického práva ve zkoumané lokalitě. Nejvíce bylo dodržováno majiteli selských usedlostí, poté v případě chalupnických stavení, nejméně (i tak se však jednalo o polovinu případů) pak u domkářů. Tam je to pochopitelné, neboť vlastnictví domku nepřinášelo obživu celé rodině,

jednalo se zpravidla o lidi živící se řemeslem či nádenickou prací. Převod na syna za života neměl praktický smysl, neboť na rozdíl od selských a chalupnických usedlostí nebylo možné počítat s výměnkem, který by zajistil obživu otci či oběma rodičům. Nárůst těchto převodů po roce 1787 pravděpodobně souvisel s větší fluktuací domkářské vrstvy a možnostmi nové výstavby, která se týkala především právě domkářských stavení.²²⁾ Otec mohl přenechat stavení svému nejstaršímu či jedinému synovi a pokusit se získat či vystavět nový domek.

V případě sedláků vidíme jiný trend, téměř čtyři pětiny otců se rozhodly zajistit plynulou kontinuitu hospodaření výběrem dědice již za svého života. Jejich odchod na výměnek a formální či faktický vliv na chod usedlosti byl pro mnohé zajímavým řešením v situaci, kdy sami mohli být ještě v produktivním věku, ale jejich dědic dosáhl dospělosti. Před rokem 1787 se hospodář převodem usedlosti na syna, případně svého zetě, vyvaroval přechodnému hospodaření prozatímního hospodáře, který nebyl zárukou rodové držby majetku. V případě selských usedlostí, které se nacházely v dobré ekonomické situaci, byl navíc odchod z faktického čela domácnosti a život s rodinou nového hospodáře dobrou volbou. Sedláci byli zároveň jedinou kategorií, kde i po změně dědického práva převažovali nástupci z řad právně daných dědiců.

Věk hospodářů při transferu otcovské usedlosti

Věk aktérů majetkové transakce hrál nezastupitelnou roli při rozhodování o předání otcovy usedlosti. Zatímco období do roku 1787 se vyznačovalo preferováním nejmladšího dědice, po tomto roce si otec zpravidla vybíral nejstaršího syna. Změna dědického práva se samozřejmě odrazila i ve věku, ve kterém se hospodář rozhodl odstoupit. Muži, kteří svou usedlost předávali nejmladšímu synovi, byli zpravidla starší 45 let, výjimkou ale nebyli otcové ve věku o dvacet let vyšším. V případě, že se již s ohledem na věk a zdravotní stav nemohli starat o usedlost a jejich dědic nebyl dospělý, předali usedlost jinému dítěti bez ohledu na užívanou praxi.²³⁾ Pokud by ji totiž chtěli plně dodržovat, vytratila by se možnost volby nového hospodáře a původní majitel by byl nucen hospodařit až do své smrti bez možnosti prožít závěr života na výminku.

22) Od konce 80. let 18. století do poloviny 19. století bylo v obci vystavěno 30 nových domků.

23) Viz Tab. 4: Skladba dědiců dle doby převodu a typu usedlosti v letech 1700–1849.

Tab. 5: Průměrný věk otce při předávání usedlosti a jeho průměrný úmrtní věk v letech 1700–1849 (v %)

	Doba odchodu otce z usedlosti					
	1700–1787			1788–1849		
	A	B	Celkem	A	B	Celkem
Věk otce při odchodu z usedlosti	52,3	53,1	52,4	54,7	55,9	55,0
Úmrtní věk otce	63,1		62,0	67,8		64,6

A – otec předal synovi usedlost za svého života

B – syn převzal usedlost až po smrti svého otce

Po roce 1787 se však situace změnila, otec mohl předat nejstaršímu synovi svou usedlost v podstatě v produktivním věku a využít institutu výměnku. Na druhou stranu však tento systém mohl vést ke generačním rozporům ve chvíli, kdy syn se již cítil být připravený na převzetí gruntu a založení vlastní samostatné existence, ale otec chtěl hospodařit i nadále. To mohlo vyvolávat určitou nejistotu v očích dědice a obavy o to, zda vůbec dojde k převodu usedlosti v blízké době, nebo bude muset čekat ještě mnoho let na otcově usedlosti bez rozhodovacího práva k majetku.

V letech 1700–1787 byl průměrný věk odchodu otce z usedlosti 52,3 let, přičemž jeho průměrný úmrtní věk byl téměř o 11 let vyšší. Otec na výměnku tak mohl pomoci mladému nezkušenému hospodáři v počátcích samostatného hospodaření, nebo v době, kdy syn zakládal rodinu. Na druhou stranu je však nutné říci, že v případě horších rodinných vztahů mohla být existence výměnku zdrojem konfliktů, a pokud byl grunt ve špatné ekonomické situaci, i neúměrné zátěže.

Ačkoliv by se dalo předpokládat, že v důsledku změny dědické posloupnosti hospodáři využijí možnosti předat svou usedlost mnohem dříve než v předchozích desetiletích, ve Stružinci otcové hospodařili ještě o více než dva roky déle. Možným vysvětlením je postupné předávání majetku, kdy se mladý hospodář již plně věnoval chodu usedlosti, nicméně faktický převod proběhl až po několika letech.

V případech, že otcové hospodařili do své smrti, jejich průměrný úmrtní věk byl výrazně nižší než u mužů, kteří zvolili dobrovolný odchod z čela hospodářství a využili možnosti strávit podzim života mimo největší pracovní nasazení. Muži starající se o usedlost až do své smrti umírali mezi 53–56 lety, tzn. o 10–12 let dříve než hospodáři předávající usedlost za svého života.

Zvýšení průměrného úmrtního věku v celém sledovaném období z 62 na více než 64 let bylo dáno zlepšením úmrtnostních poměrů, po roce 1787 již nenalezneme demografickou krizi či výrazný mortalitní výkyv, který by ovlivnil úmrtnost dospělých.

Tab. 6: Otcové podle délky života od předání usedlosti dítěti do smrti v letech 1700–1849

Počet let mezi odchodem z usedlosti a otcovy smrtí	Doba odchodu otce z usedlosti			
	1700–1787		1788–1849	
	Počet	%	Počet	%
méně než 2 roky	4	6,0	8	10,5
3–4	6	9,0	9	11,8
5–9	20	29,9	13	17,1
10–14	10	14,9	10	13,2
15–19	7	10,4	8	10,5
20–29	4	6,0	16	21,1
30–39	–	–	2	2,6
40+	1	1,5	–	–
Nelze určit ^{a)}	15	22,3	10	13,2
Celkem	67	100,0	76	100,0
Průměr	10,7		12,7	

a) V tomto případě nemůžeme s jistotou určit délku hospodaření. V letech 1700–1787 se jedná o případy na začátku zkoumaného období, kde máme u některých osob pouze kusé informace. V letech 1788–1849 je pak tento stav způsoben muži na konci sledovaného období. Známe nejkratší možnou dobu mezi předáním usedlosti a úmrtím, nicméně toto časové období mohlo být neúměrně delší.

Pokud se zaměříme na dobu mezi odchodem a úmrtím hospodáře, nalezneme zde značné rozdíly. Zatímco do roku 1787 nejvíce hospodářů předávajících usedlost synovi žilo ještě dalších 5–9 let, poté se nejpočetnější skupinou stali muži, kteří na výměnku strávili 20–29 let, tedy podstatnou část svého života.

Určení přesného věku dědice při převzetí usedlosti je do značné míry komplikované. Pokud hospodář zemřel nečekaně a jeho dědic ještě nebyl schopen převzít usedlost, záleželo na konkrétní rodinné situaci, zda měl hospodář starší syny, zda se věk dědice blížil dospělosti, matka se posta-

rala o chod usedlosti, než ji převezme syn či byl-li ustanoven prozatímní hospodář, který měl hospodářství následně předat právoplatnému dědici. Určení okamžiku převodu je však problematické i u transferu mezi živými osobami, neboť otec již nemusel několik let fakticky hospodařit, ale byl stále uveden jako majitel usedlosti. To však platí i obráceně. Majetek mohl být již přepsán na dědice, nadále však hospodařil otec.

Ačkoliv měla být všechna právní ujednání týkající se majetkových záležitostí poddaných zapsána v pozemkových knihách, často se tak nedělo bezprostředně po změně, ale s odstupem několika let, případně se o výměně hospodářů dozvídáme až na základě dalšího zápisu, neboť předchozí majitel nenechal tuto změnu do pozemkové knihy zanést (to je záležitost především 18. století). Písemné zaznamenání transakce tak mnohdy bylo již pouze potvrzením zažité praxe.

Tab. 7: Věk dědice při nástupu na usedlost v letech 1700–1849

Věk	Věk dědice při nástupu na usedlost					
	1700–1787			1788–1849		
	A	B	Celkem	A	B	Celkem
15–19	5	–	5	9	9	18
20–24	25	6	31	36	18	54
25–29	17	9	26	15	5	20
30–34	7	3	10	6	5	11
35–39	7	1	8	5	–	5
40+	–	1	1	4	1	5
Nelze určit	6	3	9	1	2	3
Celkem	67	23	90	76	40	116
Průměr	26,7	27,3	26,8	25,7	24,1	25,1

A – otec předal synovi usedlost za svého života

B – syn převzal usedlost až po smrti svého otce

V období před rokem 1787 předávali otcové své usedlosti v průměru v 52 letech, synové je pak přebírali po dovršení 26 let. To by naznačovalo, že původní hospodáři se dlouho nechtěli své usedlosti vzdát a dospělý dědic tak mohl čekat na převzetí mnoho let. Možným vysvětlením je rovněž opožděný zápis v pozemkové knize. K němu mohli hospodáři přistoupit z několika důvodů. Tím prvním byl fakt, že při převodech v rámci nejužší rodiny neměli

potřebu nějakým způsobem stvrzovat změnu majitele, neboť nepotřebovali určité „pojištění“ jako v případě prodeje usedlosti nepřibuzným kupcům. Se zápisem do pozemkové knihy ale mohli staří hospodáři otálet i z čistě praktických důvodů. Dokud nebyl pořízen zápis, oficiálně byli majiteli oni, tudíž se nakonec mohli rozhodnout pro předání jinému dítěti. Otálení v převodu nemovitosti mohlo otci dát určitý manévrovací prostor a vybrat opravdu nejvhodnějšího dědice. Navíc mohla být doba mezi faktickým předáním a jeho zaznamenáním chápána jako určité „zkušební“ období.²⁴⁾

V letech 1700–1787 více než tři pětiny dědiců přebíraly usedlost ve věku do 30 let, v druhém sledovaném období pak téměř tři čtvrtiny nově nastupujících hospodářů. Pokud se však podíváme na převody inter vivos dle typu usedlosti, zjistíme značné rozdíly. V případě sedláků se průměrný věk při převzetí usedlosti pohyboval mezi 27,3 let do roku 1787 a 24,7 let po tomce roce. U chalupníků přebírali dědicové usedlost v průměru v 25 letech. Nejpozději pak získávali otcův majetek domkáři, a to v téměř 28 letech, resp. 27. Nástup sedláků a chalupníků do čela hospodářství v nižším věku než tomu tak bylo v případě domkářů, souvisel s rodinnou situací a záměry hospodáře, který oddalováním převodu mohl lépe ovlivnit výběr partnerky, obsah svatební smlouvy, příp. rovnou využít její věno k vypořádání se s ostatními dětmi.²⁵⁾

Nástup na usedlost a uzavření manželství

Uzavření manželství bylo významnou až přelomovou událostí nejen v životě jedince, ale i celé rodiny. Sňatek byl v případě muže chápán jako vstup do světa dospělých a otevíral mladému muži nové možnosti.²⁶⁾ Jeho uzavření mohlo být součástí širších změn uvnitř hospodářství. Otec mohl předání usedlosti dědici spojit právě s uzavřením manželství, neboť příchod nevěsty do domu hospodáře neznamenal pouze získání nového člena rodiny, ale také odpovídající věno, které bývalo využito k vyrovnání špatné ekonomické situace či k vyplacení sourozenců.

Načasování převodu nemovitosti a sňatku dědice se stalo součástí rodinné strategie. Ovšem představy o úzkém spojení mezi oběma životními

24) A. VELKOVÁ, *Krutá vrchnost*, s. 217–218,

25) TÁŽ, *Marriage and property transfer in rural Western Bohemia 1700–1850*, in: Anne-Lise Head-König – Péter Pozsgai (edd.), *Inheritance Practices, Marriage Strategies and Household Formation in European Rural Societies*, Brepols 2013, s. 101–125.

26) Nevěsty se naopak „plnohodnotným“ členem společenství staly až po porodu dítěte.

událostmi se v posledních letech ukazují jako přehnané.²⁷⁾ Teze, že muž nemohl uzavřít manželství před tím, než byl schopen se postarat o rodinu, je u dědiců usedlosti a případné návaznosti převodu na manželství problematická.²⁸⁾ Dědic totiž mohl získat nemovitost zároveň s uzavřením sňatku, kdy se samotný převod stal součástí svatební smlouvy,²⁹⁾ na druhou stranu mohl ještě mnoho let žít na otcově usedlosti a čekat, kdy, resp. zda ji vůbec získá.

Vybraní dědici usedlosti byli vlastně jedinými potomky, kteří si mohli být jisti určitou sociální pozicí a místem k životu. Díky tomu tak mohli vstoupit do manželství v nižším věku než mladí, kteří si nejdříve své postavení museli vybudovat. Průměrný věk mladých mužů, kteří již získali nebo měli získat hospodářství po svém otci, se pohyboval přibližně o jeden rok níže, než byl průměrný věk všech snoubenců. Obdobný rozdíl byl zaznamenán u nevěst dědiců i u dívek, které usedlost zdědily (resp. novým majitelem se stal jejich muž). Zajímavá je situace v případech synů domkářů. U nich byl zaznamenán nejnižší průměrný sňatkový věk – necelých 23 let. Tato situace je zvláštní hlavně s ohledem na otázku převodu majetku. Domkáři si často ponechávali majetek co nejdéle, neboť zabezpečení ve formě výměnku nemohli očekávat, resp. ne v takovém rozsahu, aby byli adekvátně zajištěni do konce života. Přesto dědicové těchto nemovitostí uzavírali sňatek v nízkém věku.³⁰⁾

Nejvýraznější posun průměrného sňatkového věku jsme zaznamenali v případech dědiců selských usedlostí. Zatímco do roku 1787 se tito muži v průměru ženili téměř v 27 letech, po roce 1787 byl jejich věk o více než dva roky nižší. To koresponduje s obecným trendem snižování sňatkového věku během konce 18. a první poloviny 19. století.

27) A. VELKOVÁ, *Marriage and property*, s. 101–125.

28) Charles TILLY – Richard TILLY, *Agenda for European Economic History in the 1970s*, *Journal of Economic History* 31, 1971, s. 174–198; nověji viz Pavla HORSKÁ – Milan KUČERA – Eduard MAUR – Milan STLOUKAL, *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*, Praha 1990, s. 288.

29) K využití svatebních smluv více viz Pavla NÁCOVSKÁ, *Svatební smlouvy jako pramen sociálně-dějinného a historicko-demografického poznání (Kutná Hora 1550–1600)*, *Historická demografie* 21, 1997, s. 39–72; Tereza SIGLOVÁ, *Svatební smlouvy a manželství na příkladu městečka Dašic v letech 1563–1652*, in: Martina Halířová (ed.), *Oznamuje se láskám našim... aneb svatby a svatební zvyky v českých zemích v průběhu staletí*, Pardubice 2007, s. 27–45; Alice VELKOVÁ, *Svatební smlouvy ve venkovském prostředí v 1. polovině 19. století*, in: M. Halířová (ed.), *Oznamuje se láskám našim*, s. 75–86.

30) Naopak Alice Velková zaznamenala u dědiců domkářských stavení vůbec nejvyšší průměrný sňatkový věk. Viz A. VELKOVÁ, *Krutá vrchnost*, s. 221.

Tab. 8: Průměrný sňatkový věk dědiců a jejich nevěst dle sociálních kategorií v letech 1700–1849^{a)}

Sociální kategorie otce	Dědicové				Nevěsty			
	1700–1787		1788–1849		1700–1787		1788–1849	
	Počet	Průměr	Počet	Průměr	Počet	Průměr	Počet	Průměr
Sedláci	30	26,9	36	24,75	27	22,8	36	22,4
Chalupníci	22	25,5	30	25,0	20	22,4	31	23,8
Domkáři	5	22,5	22	22,9	5	23,1	22	22,9
Celkem	57	26,0	88	24,4	52	22,7	89	23,0

a) Vždy vycházíme pouze z osob, u kterých známe datum narození.

Tab. 9: Věkový rozdíl mezi dědici usedlostí a jejich nevěstami v letech 1700–1849

Věkový rozdíl v dokončených letech	Typ usedlosti							
	Selská		Chalupnická		Domkářská		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Nevěsta starší o								
5–9	3	4,8	1	2,2	3	11,1	7	5,2
3–4	1	1,6	3	6,7	4	14,8	8	5,9
1–2	4	6,5	6	13,3	5	18,5	15	11,2
Starší nevěsta celkem	8	12,9	10	22,2	12	44,4	30	22,4
Stejně staří	3	4,8	7	15,6	3	11,1	13	9,7
Nevěsta mladší o								
1–2	19	30,6	13	28,9	6	22,2	38	28,4
3–4	8	12,9	4	8,9	3	11,1	15	11,2
5–9	16	25,8	9	20,0	3	11,1	28	20,9
10–14	7	11,3	2	4,4	–	–	9	6,7
15–19	1	1,6	–	–	–	–	1	0,7
Mladší nevěsta celkem	51	82,3	28	62,2	12	44,4	91	67,9
Celkem	62	100,0	45	100,0	27	100,0	134	100,0

Pokud se podíváme na věkové rozdíly mezi manželi, zjistíme značné rozdíly mezi dědici různých typů usedlostí. Více než čtyři pětiny všech synů sedláků si za svou ženu vybraly dívku, která byla mladší než oni sami. V případě chalupníků tomu tak bylo o jednu pětinu méně než u synů sedláků, mladší ženu volilo necelých 62 % chlapců. Naopak u dědiců domkářského stavení nenalezneme rozdíl mezi četností mladších a starších nevěst (v obou případech 44,4 %).

Nejčastěji byli snoubenci starší o 1–2 roky, což platilo i opačně. Ve sledovaném období nenalezneme u sňatků dědiců případy věkově výrazně nerovných manželství, která nebyla v dané době ve venkovském prostředí ničím výjimečným. Věkový rozdíl deseti a více let byl zaznamenán jen v 7 % všech případů, u nevěst pak nebyl evidován větší věkový rozdíl než devět let.

Zaměříme se rovněž na situaci dědiček usedlostí, jejichž sňatek přiváděl na grunt nového hospodáře, čímž byla situace v rodině ovlivněna výrazněji než sňatkem syna. Manžel dědičky byl až téměř do konce 18. století považován za nového majitele usedlosti, proto jeho volba mohla mít mnohem větší dopad na chod hospodářství.³¹⁾

Dívky dědicí usedlost byly na „sňatkovém trhu“ ve velmi výhodné pozici a nemusely tak s uzavřením manželství otálet. Vstupovaly do něj v průměru o více než rok dříve, u ženichů se průměrný sňatkový věk přibližoval hodnotám zjištěným při výzkumu všech uzavřených sňatků v dané lokalitě.³²⁾ Pokud se již naskytlá příležitost k uzavření sňatku s dědičkou usedlosti, muži zpravidla neváhali přistoupit k tomuto aktu i za předpokladu, že otec nevěsty chtěl zůstat v čele hospodářství i nadále. Pro otce pak příchod poměrně mladého zetě mohl znamenat možnost hospodaření dle své libosti a připravení nového člena rodiny na jeho budoucí pozici.

Jedním z nejdůležitějších kritérií při výběru partnera bylo jeho sociální postavení. Sňatek s protějškem pocházejícím ze stejné sociální kategorie byl v případě dědiců usedlostí téměř nutností, neboť věno nevěsty se stávalo základem pro vyplácení dědicových sourozenců. Navíc můžeme obecně říci, že pokud byl uzavřen nehomogenní sňatek, zpravidla docházelo častěji k sestupu než k vzestupu na sociálním žebříčku. Svazek znamenal spojení

31) Dědictví po svém otci mohla samozřejmě převzít i dcera, nicméně ta stála v čele usedlosti oficiálně pouze jako manželka nového majitele, neboť jinak by vrchnost tento převod neschválila. Změna nastala až v roce 1791, kdy byl vydán patent *O právě dědickém na selských statcích* upřesňující podmínky spoluvlastnictví. Napříště se oficiální samostatnou hospodyní mohla stát žena, která měla možnost se svobodně rozhodnout, jak s dědictvím naloží.

32) Š. NEKVAPIL JIRÁSKOVÁ, *Protoindustrializace a možnosti studia*, s. 41.

dvou rodin, ať se už jednalo o novou příbuzenskou vazbu či o „znovuobnovení“ vazby vzniklé před několika generacemi. Těchto případů byla v uzavřené společnosti stružinecké obce velká část.

Důležitou roli při výběru nevěsty nehrála pouze materiální stránka, ale rovněž zkušenosti a dovednosti, které dívka získala ve své rodině. Stát po boku majitele usedlosti znamenalo zajistit chod domácnosti, a ta v případě selských gruntů mohla být velmi početná. Na to, že neschopnost ženy zastat své poslání mohla být argumentem pro vzdání se majetku a odchod z čela hospodářství, poukázala Alice Velková.³³⁾

Výběr dcery sedláka pro dědice selské usedlosti se stával stále častější. Zatímco před rokem 1787 tvořily tyto sňatky 52 %, po něm již více než 65 %. To na jedné straně potvrzuje výše uvedené, na druhé straně také dokazuje uzavřenost a privilegovanost nejvyšší sociální vrstvy na venkově. Dceru chalupníka zvolilo necelých 19, po roce 1787 pak 16 % dědiců. Sňatek s dcerou domkáře byl po obě sledovaná období spíše výjimkou.

V případě chalupníků je situace poněkud odlišná. V letech 1770–1787 si nejvíce dědiců přivedlo domů dceru sedláka, což bylo velice výhodné s ohledem na věno, které dívka pocházející ze selské usedlosti mohla nabídnout. Poté byly uzavírány homogenní sňatky, které tvořily 28,6 % případů. Uzavření svazku s dcerou domkáře bylo opět spíše výjimkou. Situace se však změnila po roce 1787, kdy byly v převaze homogenní sňatky, i tak ale nevěsty ze selských statků tvořily přes 30 %. Častější se ale staly sňatky s dcerami domkářů, u kterých se nedá předpokládat nějaké významné zaopatření.³⁴⁾

U domkářů jsme do roku 1787 limitováni počty případů, resp. méně početnou domkářskou vrstvou. Ve druhém sledovaném období si více než třetina dědiců domkářského stavení vybrala za svou manželku dceru chalupníka, ojedinělé však nebyly ani sňatky s dcerou sedláka. O homogenní sňatky se pak jednalo v 29 % případů.

Svou roli pro výběr partnerky hrála i doba nástupu dědice na usedlost, resp. zda dědicové přebírali majetek ještě za života otce či až po jeho smrti. Obecně můžeme říci, že dědicové usedlostí nejčastěji uzavírali sňatek před nástupem na grunt nebo v témže roce, a to hlavně v situaci, kdy byl v čele hospodářství ještě jejich otec. V prvním sledovaném období jsme nezaznamenali markantní rozdíl mezi převodem usedlosti za života otce a po jeho smrti, rozdíl nečinil ani dvě procenta. Nicméně po roce 1787 byl tento trend výraznější.

33) A. VELKOVÁ, *Krutá vrchnost*, s. 224.

34) Vladimír PROCHÁZKA, *Výbava a výměnek na české vesnici v 16. a 17. století*, *Český lid* 49, 1962, 55–62.

Tab. 10: Sociální původ snoubenek dědiců v letech 1700–1849

	Sociální původ nevěsty (jejího otce)									
	Sedlák		Chalupník		Domkář		Ostatní ^{a)}		Celkem	
	1700–1787									
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Sedlák	25	52,1	9	18,7	1	2,1	13	27,1	48	100,0
Chalupník	13	37,1	10	28,6	1	2,9	11	31,4	35	100,0
Domkář	2	28,6	2	28,6	1	14,2	2	28,6	7	100,0
Celkem	40	44,4	21	23,3	3	3,3	26	28,9	90	100,0
	1788–1849									
Sedlák	28	65,1	7	16,3	2	4,7	6	13,9	43	100,0
Chalupník	12	30,8	17	43,6	5	12,8	5	12,8	39	100,0
Domkář	5	14,7	13	38,2	10	29,4	6	17,7	34	100,0
Celkem	45	38,8	37	31,9	17	14,65	17	14,65	116	100,0

a) Do kategorie „Ostatní“ jsme zařadili sňatky s dcerami řemeslníků, úředníků, obchodníků či podruhů. Rovněž sem byly zahrnuty případy, u kterých nejsme schopni přesně určit sociální postavení otce nevěsty. Z tohoto důvodu se dá předpokládat, že zastoupení v jednotlivých kategoriích mohlo být vyšší, než uvádíme.

V rámci námi vymezeného období jsme zjistili značné rozdíly mezi oběma sledovanými časovými úseky. Zatímco před rokem 1787 uzavřelo po smrti otce a nástupu na usedlost sňatek přibližně 22 % mužů, po roce 1787 tak učinila necelá polovina všech dědiců. Průměrná doba mezi sňatkem a převodem se pak zvýšila z roku a čtvrt na více než tři roky.

To, jak dlouho museli čekat na převzetí usedlosti synové, jejichž otcové stále drželi usedlost, záviselo na aktuální rodinné situaci. Třetina synů uzavřela sňatek v témže roce bezprostředně před či po převodu nemovitosti, pokud uzavřeli sňatek před převzetím majetku, čekali na tuto chvíli 4,4, resp. 3,7 let. V případech, že dědic nejprve nastoupil na usedlost a poté až hledal vhodnou partnerku, do manželství vstupoval v průměru s tříletým odstupem.

Tab. 11: Časový rozdíl mezi sňatkem a nástupem na usedlost u synů dědičích otcovskou usedlost v letech 1700–1849

Časový rozdíl v dokončených letech	Nástup na usedlost							
	1700–1787				1788–1849			
	Za života otce		Po smrti otce		Za života otce		Po smrti otce	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Sňatek před nástupem na usedlost								
1–2	7	15,9	7	38,9	9	15,8	3	9,1
3–4	7	15,9	1	5,55	4	7,0	–	–
5–9	7	15,9	1	5,55	3	5,3	2	6,1
10–14	1	2,3	–	–	–	–	1	3
15–19	–	–	–	–	–	–	1	3
20+	–	–	–	–	1	1,8	–	–
Celkem	22	50,0	9	50,0	17	29,8	7	21,2
Průměr let	4,4		2,6		3,7		6,3	
V témže roce	13	29,5	5	27,8	20	35,1	10	30,3
Sňatek po nástupu na usedlost								
1–2	4	9,1	4	22,2	11	19,3	7	21,2
3–4	3	6,8	–	–	5	8,8	4	12,1
5–9	2	4,5	–	–	4	7,0	5	15,1
10–14	–	–	–	–	–	–	–	–
15–19	–	–	–	–	–	–	–	–
20+	–	–	–	–	–	–	–	–
Celkem	9	20,5	4	22,2	20	35,1	16	48,4
Průměr let	3,1		1,25		2,9		3,25	

Závěrem

V průběhu 18. století došlo na českém venkově ke vzniku rodového majetku a rodové kontinuity, které pro nižší sociální vrstvy znamenaly menší šanci k získání rozsáhlejší usedlosti. Přesto se v případě Stružince setkáváme se situací, kdy se po celé sledované období podíl nepřibuzných, resp. cizích kupců pohyboval okolo 30 %. Mezi jednotlivými sociálními kategoriemi však nalezneme značné rozdíly. Majitelé selských gruntů a chalupnických usedlostí začali během 18. století výrazně upřednostňovat jako své následovníky nejbližší příbuzné, u nichž se předpokládaly ply-

nulé hospodaření a s tím související ekonomická kontinuita. Na druhou stranu majitelé domkářských stavení stále častěji vyhledávali kupce z řad nepřibuzných osob, neboť ty byly zpravidla ochotny zaplatit za nemovitost požadovanou cenu (počet těchto transakcí vzrostl o 40 %). Tento stav je logický – hospodáři na selských a chalupnických usedlostech se snažili vytvořit rodový majetek, který chtěli předat dalšímu pokolení. Majitelé domků však takové ambice neměli a ani mít nemohli. Jejich cílem bylo uživení rodiny a zajištění adekvátních životních podmínek. Pokud viděli v prodeji nemovitosti možnost zlepšení své situace, neváhali tak učinit. Na rozdíl od sedláků a chalupníků nebyli tito lidé svázáni s půdou a jejich fluktuace tak mohla být mnohem výraznější.

Ve sledované lokalitě Stružinec nemůžeme plně potvrdit přímou vazbu mezi vstupem do manželství a převodem usedlosti, i když po roce 1787 přibývá mužů, kteří uzavírali sňatek skutečně až po získání gruntu. Ačkoliv i zde vstupovali do manželství dědicové i několik let před reálným převzetím majetku, v případě, kdy otec žil a dědic tedy měl prostor pro hledání partnerky a založení rodiny, jedna pětina až více než jedna třetina mužů vstupovala do manželství po převzetí usedlosti. V případě uskutečnění sňatku až po smrti hospodáře byla tato změna ještě markantnější. Před rokem 1787 se pro odklad sňatku rozhodlo 22 % mužů, po něm však již téměř polovina.

Zjištěný stav však může být podmíněn změnou dědického práva i větší osobní odpovědností. Na námi zkoumanou etapu života, která je určitým přechodem – mladí lidé jsou již dospělí, ale ještě neuzavírají sňatek – se detailněji zaměřil John Hajnal. Tuto dobu vyznačuje maximální produktivitou jedince, která poskytuje prostor pro nashromáždění prostředků pro založení rodiny a její počáteční chod.³⁵⁾ Na druhé straně pak stojí otázka velikosti rodiny, která však primárně nezávisí na mužích – vyšší věk nevěst znamenal kratší reprodukční období a tedy pravděpodobnost nižšího počtu potomků v rodině.³⁶⁾ To, že si muži tuto skutečnost uvědomovali, potvrzuje obecný trend výběru převážně mladších nevěst.

35) John HAJNAL, *European Marriage Patterns in Perspective*, in: David V. Glass – David E. C. Eversley (edd.), *Population in History*, London 1965, s. 101–143, zde s. 132–133.

36) Na tuto skutečnost poukazuje John Hajnal hlavně u nižších sociálních vrstev. Viz Tamtéž.

INTERGENERATIONAL TRANSFER OF PROPERTY IN THE PROTOINDUSTRIAL REGION OF NORTHEAST BOHEMIA IN THE 18th AND THE FIRST HALF OF THE 19th CENTURY

Within the framework of the present study, using the example of Stružinec, we reconstructed the property transfer in the protoindustrial region of Northeast Bohemia. The basic research required an extensive database of inhabitants of Stružinec compiled by reconstituting families based on Parish Register of Lomnice nad Popelkou and Land Registers of the same manor.

The village Stružinec belonged to the Czech speaking regions, where the legacy of the deceased father was divided according to an equal-parts system. Throughout the period under review, we predominantly see the observance of heirdom, even after the change in the inheritance law in 1787.

Mostly the farmers decided to transfer their property to their closest relative, usually their son who had been prepared for his role of farm owner since early childhood. From 1700 to 1787 two thirds of new farmers were younger than 30 years when the property was transferred to them, in years 1788–1849 it was true for more than four fifth of men. The shift in the average age of heirs when the farm was transferred to them was related to marriage planning.

In case of large farms and small farms there was a growing number of cases where the property was transferred to the closest relative to provide for economic continuity of the farm and to provide for the retiring farmer. As a result the seller (transferor) and buyer (transferee) were supposed to be provided for adequately to their age and current phase in life. In case of small householders we identified a much bigger connection between taking over the property and getting married because the age at the time of transfer was very close to the average marrying age. If a man did not acquire a house in connection with his marriage, i. e. by the age of 25, his chance to get his own house later on was very small.

The most important part of the property transfer research was connected to the question when and under what conditions the retiring farmer or householder transferred their farm or house. Majority of transactions monitored in Stružinec were property transfers within one's family. Somewhere between two thirds and three quarters of fathers transferred their property during their life to their children. Most frequently this was the case

of large farmers and small farmers who saw their child as a family successor and guarantee of family line continuation.

We had expected that due to the changes in the law of succession the owners would make use of the opportunity to transfer their property much earlier, but we detected a completely different situation in Stružinec where fathers managed their property two years longer than before. However, we assume that these property transfers were gradual property transfers where the young farmer or householder had been already fully involved in the management of their property but the actual property transfer took place only several years later. During this “trial period” the owner made sure that their successor was capable and if the owner was not satisfied with the successor’s capabilities they could choose a different successor.